

JOANES ETXEBERRI

(1668-1749)

A. VILLASANTE KORTABITARTE, O. F. M.

Jaun-Andreak:

Irigarai adiskideak hots eginik ethorri natzaizue Joannes Etxeberri-
rriz solhas edo elkhar hizketa hunen egitera. Asmo ederra ta xede
txalogarria benetan solhasaldi heken antolatzaileen xedea: aspaldiko
euskal idazleak ezagutzera emaiteko xedea, alegia, gure euskal Lite-
raturaren pitxiak, guti edo bat ere ezagun ez direnak, jakin eraztea.

Aspaldiko euskal-idazle ospetsuak ezagutzera emaita da, beraz,
solhas, elheketa hoitako xedea, helburua. Baliteke, ordea, baten ba-
tek galdetzea ia zer mesede edo onura ekhar gaitzaken ezagutza horrek.
Euskaraz egun baizen ongi nehoiz ere ez omen da eskiribatu; beraz,
zertako aspaldiko kontuetan denbora alperrik galtzen ibili? Orain ala
aspaldi idazten othe zan hobekiago, ni ez naiz hortan sarhuko, aitzin-
gibel askotako galdea bailitzake hau, eta bide den bezala erantzuteko,
erantzun egin-eginekua ta alderdi orotatikoa emaiteko, anhitz sahets
eta alde kontuan eduki behar lirateke. Baina hori alde bat utzita ere,
idazle zahar hoitatik athera ditezken onurak jaso handikoak direla
ezin ukhatu.

Lehenbiziko onura, eta ez tipia, gure euskal-literaturak atze bat,
lehen-aldi bat izan duela jakitea. Atze horren berri eztakienak, eus-
karak aspaldiko garaietan idazlerik izan ezteula-edo pentsatzen du,
oraintsu gu hasi garen arteino ezteula funtsezko gauzarik egin-edo, eta
orai bide urratzera bezala jartzen da, eta jakina, hala gure aitzinetik
idatzi dutenekin ethen egiten dugu eta literatura bati antzinasun
ospetsua izaitetik dathorkion usai gozo, kutsu beneragarri eta izen
handi hori gureari kendu egiten deraukogu. Eta ezagun da zein moz-
tasun handia den tradizino gabeko literatura bat. Bat bedera bere gi-

san, eredurik gabe idaztera saiutzen da, bere herrian egin ohi den bezala, eta herritik herrira diferentki mintzo direlarik, eskiribuz ere bertze hainbertze euskara mueta sortzen dira eta hala erabateko literatur hizkara berdintsu orotar bat izaitera nehoiz ere ezin heldu. Ez al zaiku holako zerbait euskaraz gerthatzen?

Begira ditzagun biziera zoriotsu ta sendoa iritxi duten hizkuntzei zein bidetatik joan diren. Denek idazle klasikoen irakaskintza jarri dute oinharri bezala, hizkuntzaren zimendu ta habe sendoa bezala. Aspaldiko idazleetatik hoberenak jarri dituzte eredutzat, kanontzat, eta hizkuntza hoitan eskolatzen diren guztiei eredu hoifatik jakin ohi dute zer dagoen ongi ala makhur errana, zuzen, arauaz konforme, ala okher. Bertze alde, idazle klasiko edo zahar hoitan hazi dena, heken eredura idaztera ta hitz egitera enseiatzen da, eta hala, hizkuntzari berari indar handia, bultzakada egiten zaio bere ethengabeko ganbiadurak, aldaketak ezti ditzan, aintzin-aldiko oinean tink egon dadin. Eta hunela, ahal den neurrian, atzo, egun ta biar, hemen ta hizkuntza bereko edozein tokitan idazten dutenak goi-batasun eder bat osatzera, berdintasun ta heldutasun gozo batera ethortzen dira. Hoik dira literatur-hizkuntzak; klasikotzat jarritako idazleei jarraitzetik, aspaldiko tradizinoari lotzetik sorthu den fruitu eder zoragarria.

Eta edozein modutan ere egungo gure euskara aspaldikoaz nahasiz, erraberritu, aberastu ta barne izerdi gozoz bethe ta hanpatu egin oi da. Aspalditasunak, gainera, gure begitan balio bere moduko bat, prestutasun ta bikaintasun berezi bat izan ohi du bethiere. Literaturari, arnoari bezala, aspaldiko izaitetik, kutsu ta lurrin usai gozoko bat lotzen zaio. Egungo euskarak ere aspaldikoan bilha dezake bere habe ta euskarri sendoa, behar luken oinharri ta zimendurik hoberena. Eta hunekin erran dut idazle zaharregandik athera ditekene mede handiaz erran gogo nuen hitza.

Egiaz, aspaldiko gure idazleen kopurua tipi xamarra da. Joan mendetako euskaldunak gure ama euskararentzat hotz, esker gaiztoko ta ajolakabe izan zirela aithortu behar, nahi ta nahiez. Hagitz miresteko da zein orhoitzapen ta monumenta guti, apur, eskasak utzi zerauzkiguten euskaraz. Exemplan baten aiphatzegati, Georgiako mintzoak literatur monumentak VI^{gn}. mendetik ditu eta gaztelarak hamekagarrenetik; gure artean, berriz, hamaseigarrenera arte etzaiku deus ere agiri. Orduan Bernard Detxepare Jaun aphezak urratu zuen bidea, "Linguae Vasconum Primitiae", mila bostehun berrogeita bostgarren urthean agerturikako bere poesi liburuarekin. Hunen ondotik Joannes Leizarraga, Kalvinista amorratuak, mila bostehun hirurogeita hamekagarrenean bere Testament Berria, Kalendrera (egutegi) ta Katekhismu bat utzi zerauzkigun. Detxepare ta Leizarraga biak euskal-frantsezak

dira. Hemengo aldean Garibai kondairagileak elhe zahar batzu bildu ta argitara zituen. Liburu hoik hartan euskarak zuen tankera berezia jakiteko eta handi hunat ibili duen bidea ikhusteko balio handikoak direla erran beharrik eztago.

Hamazazpigarren mendean, hastapen dohatsu hoik aitzinatu ta hedatuz, mordo ugaritsua azaltzen zaiku: Istebe Materre, Aita Frantziskotarrak, debozinotegi ta kristau dotrina dakarren liburu bat argitaratu zuen (1617); Joannes Etxeberri Ziburukoak, berriz, debozinoteko hirur liburu, bertso ederretan: Manual Devozionezkoa (1627), Noelak (1631) eta Elizarat erabiltzeko liburua (1636). Haramburu, Aita Kaputxinoak, Debozino eskuara (1635); Oihenart'ek, "Notitia utriusque Vasconiae" (1638). Axular ospetsuak, aspaldiko euskal idazletarik hoberenak, hoik denak estaltzen eta gainditzen ditu, "Gero" bere liburu ederrarekin (1643). Axularren ondotik bertze zenbait ere ezagutu zituen oraindik hamazazpigarren mendeak: Harizmendi apheza Andre dena Mariaren Ofizioarekin (1658); Sylvain Pouvreau zenbait itzulpenekin: Philotea (1664) ta Gudu izpirituala (1665); Aita Gazteluzar Jesuitetakoak, "Egia Katholikoak" bertso-liburu ederra utzi zerakuna (1686), t. a. Hemengo Euskalherrian ere bihi batzu agiri dira hamazazpigarren mende hunen hastapenetan, Iruñian egindako bertso sariketa baten okasinoz (1610). Benetan ezta tipia ez gutiestekoa izan XVII'gn. mendeak eman zerakun euskal idazle taldea. Poesian nortasun ta originalitate gehiago agiri dute prosan baino. Bai Etxeberri Ziburukoak ta bai Gazteluzar ere nabarmenak dituzute poesitan. Hitz lauz hari direnetatik, berriz, Axular apartauta, bertzeek hitzez hitzko itzulpen batzuk bertzerik egin ez dituzte.

XVIII'gn. ehun urthekoa zabalduz, egungo elheketa hunerako hautatu dugun izena azaltzen zaiku: Sara'ko Joannes Etxeberri, dotor mirikua.

Goazen, bada, bertze luzamendutan ibili gabe, begiz jota dugun alhorrerat, gure Etxeberriren berri labur emaitera, alegia. Eta hartaz mintzatzera hasi baino lehen, Urkixo'tar Jul jaun bikainari, euskaltzale prestu ta jakintsuari gorasarre-orhoitzapen bat eta txalo-hitz bat jotzera beharturik aurkhitzen naiz, Etxeberriz zerbait badakigu eta batez ere haren euskal lanen edizino prestua badadukagu, hari zor baitzaizkio. Zorionez, gure Etxeberri gaisoak, hil eta ehun da berrogeita hamar urthe baino gehiago iragan ondoren aurkhitu zuen bere biziko denboran alferrik bilhaturiko Mezenas ta esku emailea. Urkixo Jaunak Zarauzko frantziskotarren konventuko arkhivutik athera zituene Etxeberriren euskal lanak eta edizino prestu egoki batetan argitarat eman. (Obras Vascongadas del doctor labortano Joannes d'Etcheberri, Paris, Paul Geuthner, rue Mazarine 68; 1907). Esku-emaile ezin hobeak aurkhitu zuela Etxeberrik aithortu behar: Mezenas eginbideta ta

euskaltzale jakintsuarena bi-biak batera bethe zitzakena, eta hala egin ere zuen Urkixo jaunak: liburua bere diruz argitaratuz gainera, hartaz eta haren egileaz anhitz garbitasun eta jakingarri eman zerauzkigun. Beraz, Urkixo jaunaren lanari eskerrak, erraz izanen zait neri Etxeberrirekiko gora-beheren emaita. Ai, euskal aberatsak Urkixo jaunaren bide huni jarraikiren bazaizkio! Zeinbat eta zeinbat egin zitekean euskararen alde, esku-emailerik balego! Euskal idazle zaharren edizino berriak, gure literaturaren Antologiak, liburu berrien argitaratze, hiztegi, gramatikak, t. a. Euskaltzaindiak nahi luke hamai-ka gauza egin, baino, baino, betiko kontua, Mezenasik nehon ere agiri ez...

Joanes d'Etxeberri Sara'ko herrixkan sorthu zan, mila seirehun hirurogeita zortzigarren urthean, guti gora behera. Sara'ko herrixka hori hemengo Euskalherriarekin mugakide duzue, Etxalar'ko mendien giblean, Zugarramurdi, Urdazubi ta Vera'tik oso hurbil. Gogoangarri da herri tipi hau euskal literaturaren kondairan. Materre, Aita Franziskotarra, sortzez euskaldun etzelarik, Sara'n euskaldundu zan eta hango euskaraz egina da bere liburua, berberak dirauskunez. Harizmendi apheza ta Haramburu Kaputxinoa ere saratarrak ziran. Axular handiak, berriz, Espaini aldeko Euskalherrian sorthua izanarren (Urdazubikoa baitzen), Sara'ko erretore jaun zelarik eskiribatu zuen bere "Gero" famatua. Halakotz, Sara ta Sara'ko euskara Euskalherri osoan estimu ta ospe handitan egoitea (Etxeberrik dioenez), ezta bat ere miresteko.

Gure Etxeberri, bada, Sara'n jaio, Paveko (Pau) Aita Jesuitetan bere ikasteak egin eta mediku jaun athera zitzaigun. "Sara'ko doktor mirikua" jarri ohi du berak. Axularrek bere kontura edukitako pontean bataioko ur saindua hartua dela ere gogoratzen derauku (ikhus §3 or. § 12). Etxeberri mediku izan genula erran dut eta mediku jaunena euskaltzaletasunaz ere hitz baten erraiteko egokiera ederra nuke hau. Hain zuzen ere Irigarai jauna, elheketa hauen antolatzailea mediku dugu, eta entzuleen artean egingo nuke mediku jaun bat baino gehiago baietz aurkhitu. Baino goazen arira. Sara'n lehenbizi eta gero Vera'n jarri zan gure Etxeberri mediku bezala. Gero Ondarrabin. Eta azkenik, Azkoitian. Hemen urthe asko eman zituen, herriko mediku zelarik. Mila zazpirehun ta berrogeita bederatzigarren urthean hil zan.

ETXEBERRI'REN EUSKAL-LANAK.—Lau euskal-liburu bikain dira, Etxeberri'k utzita. Huna hemen bakoitzaren titulu ta berri laburra:

1) "*Lau-Urdiri Gomendiozko karta edo guthuna; Baiona'n, 1718*". Etxeberri'ren lanetatik orri gutiko liburuna hau bakar-bakarrik argitaratu zan bere denboran. Izenak dionez, Laburdi'ko Biltzarrari zuzendutako karta bat da. Garai hartako Etxeberri hemengo Euskalherrian bizi zan eta bere opera nagosiak (beherago aiphatuko ditugunak,

alegia) egin-berriak zituen. Ordea, argitarat emaiteko dirurik ez. Famili luzea zuen ta medikuntzak ogibide eskasa emaiten zion. Halakotz, bere seme Agustin (hau ere mediku zan) igorri zuen hemendik harat, Laburdi'ra, alegia, aitaren euskal liburuak eta gomendiozko karta au zeramazkila, han Laburdi'ko Biltzarrari euskal liburu hoik presenta zitzan eta heken argitaratzeko laguntza galdegiteko asmotan.

Karta hunetan, bada, dissertazino luze bat egiten du gizonaren lehen hizkuntzaz, Babel'go dorreko mintzoen nahaspilaz, ta abar. Atzenik euskarari pausatzen du. Huna hemen mamiz euskarari buruz dioena. Munduko bertze anhitz hizkuntza bethiere aitzinatuz, edertuz ta hedatuz dihoaztela, gure euskara lur-zokondo batean bazterturik datza, eta Euskalherrian bertan ere euskaldunak elkarrekin ezin aditzeko gisan aurkhitzen dira, euskal dialektuen artean dagozen differentziak direla kausa. Nondik heldu da egoitza triste hau? Euskaraz ez eskiribatzetik. Liburuetatik baitathor hizkuntzaren jaso-aldia. Miresteko gauza da —dirausku Etxeberri'k— munduan euskalduna baino gendaki nobleagorik ta bikainagorik eztelarik, hain ajolakabe ta artha gutiko izamitea hau bere hizkuntzarekiko. Ahal den neurrian gaitz hunen erremediatzeko, bada, jarri omen da bera hiztegi baten eta latin ikasteko molde baten euskaraz egiten.

“Halakotz, bada Eskualdunen pena eta neke hau ikhusirik hasi nintzen Eskuaraz, Latinez, Franzesez eta Espainolez hitztegi baten moldatzen; bidehartaz Eskualdun guztiek eta bereziki ene hertar Lau-urtarrek zenbat fagore eta laguntza izan lezaten gatik; bere herritik kanporat ilkhi gabe, zenbait hizkuntzaren parte bederen ikhasteko. Ordea noiz-eta-ere uste bainuen aitzina neramala neure obra, gogora zitzaitan, deusguti balio zuela ene trabailuak, eta zimendugabeko obraren pare izanen zela: baldin lehenbizirik ezbanituen moldatzen Eskuarazko lehenbiziko hatsapenak Latin ikhasteko; zeren hauk baitira zein-nahi hitzkuntzaren zimenduak, zainak eta erroak.

Halakotz, bada, Jaunak, orai hemen dakhartzketzuet, egin ahal tudan maneran moldatuak eta eginak; non haukien bidez estudiatu nahi duenak, Eskual-herritik ilkhi gabe, ikhas baitetzake. Latinezko Deklinazioak, bai-halaber Konjugazioak, eta lehenbiziko hatsapen guztiak. Egia hunen lekhuko, fiador edo berme, eta lehenbiziko Euskalherriko originaltzat emaiten dut ene seme Agustin, zeina baita presenteko karta edo guthun gomendiozko hunen eramaile hau” (320 orrialde.).

Berri ta jakingarri-garbitasun asko gaineratzen ditu Etxeberri'k, historiatiak aldatuta, herri handi guztiek beren hizkuntzen begiratzeko ta hedaratzeko izan zuten ardura ta kontu handiaz, ta euskaldunek bere euskararekin hala egin behar luketela adieraztera emanaz. Hain zuzen ere horretarakoxe presentatu zerauzkion liburu hoik Biltzarrari.

Biltzarrak, ordea, ezezkoa eman zion Etcheberri gaisoari, eta hor geratu ziran haren paperak argitara gabe. Esker gaiztoko aberria etzan agertu bere seme handi hunen duin, bere asmo goitarren konprenditzeko ta onhartzeko etzan gauza izan. Idealistatza, ameslaritzat eduki zuten, erhotzat-edo jo zuten antza...

Ikhusagun, bada, guk orain hark Biltzarrari presentatu-operak zer edo nolako ziran.

2) *Euskal hitztegi bat, lau hizkuntzatan moldatua*.—Gorago aipatu derauku Etcheberri'k hiztegi hau. Euskal hitzak ordine alphabetikoz dakharzki, eta euskal hitz bakoitzari latinez, frantsesez ta espainolez dagokion ordaina emaiten du. Era hortara euskaldunari euskararen bidez bertze hizkuntza heken ikasteko bidea iriki nahi zion Etcheberri handiak. Aita Larramendi'k Etcheberri'ren hiztegi hau ezagutu ta bere eskuetan izan zuen; hartaz baliatu ere zan, bere "Diccionario Trilingüe"-ren sarreran hitz hoik aurkhitzen baitira: "El Doctor Don Juan de Echeberria, natural de Sara en Labort, hoy médico de la villa de Azcoitia, muy docto y amante de su lengua, tiene años ha compuesto un Diccionario cuadrilingüe de Bascuence, Castellano, Francés y Latin, que impreso pudiera servir para entender los pocos libros que hay en Bascuence, aunque no con toda extensión. Habrá diez o doce años que estando de paso en Azcoitia, me lo fió por dos días y entresaqué muchas cosas del dialecto labortano, para ponerlas después en las correspondientes del castellano. Harto me hubiera alegrado que hubiera precedido la impresión de este Diccionario para valirme del trabajo ajeno sin ofensión de su Autor, en cuanto dijese bien con la idea del mío". (Obras de Etcheberri, Introducción, p. XI-XII).

Etcheberri'ren hiztegi hau ezta aurkhitzen Urkixo Jaunak argitaratutako lanen artean, ezta Zarauz'ko konventuko paperen artean ere. Ba-du Urkixo Jaunak XVIII'gn. mendeko euskal laphurtar hiztegi baten berri, lau hizkuntza hoitan moldatua, eta Etcheberri'rena den ala ezeko autua darabil bere edizinoko sarrera-hitzetan (LXXVII orrialde.). Dena dela, hiztegi hunek ezta behin ere argi publikoa ikhusi.

3) "*Eskuarazko Hatsapenak latin ikhasteko*".—Opera hau zer den badakigu Etcheberri berak lehen irakurritako textu hartan erran deraukunetik. "Hatsapenak" hitz hori usu ta ardura empletzen du Etcheberri'k erdaraz *rudimentos, principios, comienzos, elementos* edo hoitako batekin erran nahi dena adierazteko. Egungo laphurtarrek erabili ohi duten "hatsapen"=*asiera* hitzaren metathesis bat bertzerik ezta. Zer dira, bada, euskarazko hatsapen hoik? Euskal grammatika bat, latina euskararen bidez ikasteko moldatua. Izenen deklinazioak, verbuen konjugazioak eta orazinoko parteak galde-erantzunetan explikatzen ditu. Ai euskara bide hunetatik sarthu izan balitz! Zer dela-ta

jakintza-gauza guztiak erdararen bidez irakatsi behar? Hunetan merezi handia du Etxeberri'k, jakintza-gaietarako egoki baitzuen euskara, jakingarriak euskaraz irakatsi zitezkeala erakhutsiz. Kultur terminologizko hitzak nola erraitea izan ohi da jakintza-baratze hunetan behaztoporik handiena. Etxeberrik aisa garaitzen du zoztor hori. Eztu bat ere kezkarik *konjugazino*, *deklinazino*, *pluraleko*, *singulareko* ta bertze holako hitzen euskarara ekhartzeko. Euskal kutsuzkoak ere sortzen ditu noizik behin. "Verbo pasivo": *verbu pairuzkoa* erran ohi du. "Conjunción" bi gisatara: *konjunzino* edo *juntagailua*, "concordar": *komunztatu*, t. a.

Etxeberri'k emaiten derauzkigun euskal verbuen paradigmatek hauxe dute nabarmen: euskal verbuaren forma hoik lehenagoko euskal idazlarien liburuetatik athereak direla, alegia. Jakina, latinezko verbua euskaldun bati irakasteko, bi-biak, euskarazkoa ta latinezkoa aitzinez-aitzin jarri behar. Hortarako, bada, Etxeberri'k bere aurretik idatzi zuten euskal idazlarien liburuak aztertzeko ardura izan zuen eta hoitatik aldatuak dira bere Grammatika hunetan dakharzkian forma ugariak: Axular, Oihenart, Pouvreau ta Etxeberri Ziburukoaren obretatik, alegia.

Aita Kardaberaz dohatsuak bere "Euskeraren berri onak" liburuari, iragaitzaz bezala, honako aiphatze igeskor hau egiten du eta gure Etxeberri'ren liburuari buruz egina othe den susmoa dago: "Gramatikako maisu famatu bat gure egunean izan zan. Latin gauzak ere Euskaraz erakusten zituen: ta Franzes Euskaldunai Gramatikako erreglak Euskaraz adirazi ta erakusten diezkate" (Obras de Etxeberri, Introducción, p. XXIX, nota).

4) "*Eskuararen Hatsapenak*".—Etxeberri'k euskal idazle bezala duen goibe ta nortasuna ikhusteko, hauxe dugu bere liburu goren ta buruen. Dena hitz lauz edo Etxeberri'k dionez "perpau lanoz" (prosa) moldatua. Liburu hunetan oso euskararen jabe eta maisu agiri zaiku. Ba-du erraztasun bat, jario gozo bat... Eta bere burutapenak bethiere argiroki, garbiki eta berezkotasun batekin kanporatzen daki. Naiz esposizino naiz eztabaida ta argumentazinoan bethi prest, bethi egoki ta bethiere maisu azaltzen zaiku Etxeberri.

Liburu hunen themata, argumenta, mamia zein den explika dezagun. Hitz batean dena erraiteko, gure hizkuntzaren apologia bat. Euskararen bikaintasuna ezagutzera emaita, alegia. Laburpen bat emaitekotan, hauxe emanen nuke:

Bertze hizkuntzak elkharrekin nahasiak diren bitartean, euskara bere lehen oinean eta hastean, garbi ta nahastakadura gabe aurkhitzen da. Marianak errandako hura: euskara hizkuntza moldegaitz, basati, kulturarik onhesten eztena dela, alegia, borthizki esesten eta biziki arbuatzen du Etxeberri'k. Euskarak ere hitzen batzuk ber-

tze hizkuntzetatik aldatuak ba-dituela aithortzen du, baino hori gorabehera, bere lehenbiziko hatsapenak (*elementos básicos o principios fundamentales*), “zeinak baitira deklinazioak eta konjugazioak” eta “gizonak bizitzearen mantentzeko behar tuen gauzen izenak” berak ditu, “eta lehenbiziko hatsapen hoitan baitauntza gainerako guztiak”, hoitan “dago hizkuntzaren izaitea eta garbitasuna” (17 orr.) —Euskara noblea da ta nobletasun hori erakhutsi du egun arte irauteko izan duen barne indarrean, bere semeek hortarako bat ere lagundu ez diotelarik. — Euskal hitz edo izenak bertze hizkuntzetatik ethorki gabelekoak dira. Euskalherrian ez ditugun gauzen izenak bertze hizkuntzetatik hartzea bidezko gauza da. — Itzulpenak erran nahiaren araura eta ez hitzez-hitz egin behar direla. — Euskararen barruan dialektu ta mota different asko aurkhitzen dira. Differentzi hoik nondik heldu othe diren; eta mota ororen gaiset, euskara xoila, garbia, hobere-na ta eredutzat jarri behar lizatekena zein othe dugun. — Gauza guztietan aitzindari, buruzagi edo gidari baten beharra izan ohi dute be-thiere gizonak. Gure euskara ere aitzindari baten premian aurkhitzen da. Aitzindari hori, gure Literaturak maisu ta gidarizat hartu behar luken hori, Axularrek behar du izan. Axular ta bere liburu-a agitz go-raipatzen ditu gure idazlariak. — Gero Sara'ko euskara Euskalherri osoan ospe handitan dela eta handik ilkhi diren euskal idazlari-*ez* min-tzo zaiku. — Euskaldun euskararen arbuia-tzaile, berak direla arbuia-garri. — Azkenik Euskalherriko gazteriar*ez* dei bat egiten dio, jakin-tzara ta estudiora emana izan dadin, gure hizkuntzaren ederra, aber-rastasuna, hitzen egokitasuna t. a. behin da berriz, gozaro ta luzamen-du handirekin goratzen dituela.

Egin dugun laburpen hunetatik agiri denaz, liburu osoa disertazi-no luze bat da, euskara zein eder, jori ta goragarri den erakhustera emaiteko. Jakina, egungo Linguistikak ontzat emango ezdituen idea, uste, bururakizun ta theoria asko ere baditu, baino gehienetan oso zuhur ta asko zentzudun agiri zaiku gure Etxeberri bere aburuetan. Hori bai, euskal urduritasuna bihotzondoaren sakon-sakoneraino sar-thurik zekharrela ezagun da. Noraino sentitu izan zuen XVIII'gn, men-deko euskaldun hunek euskararen ederra ta bikaintasuna! Benetan erdiragarri ta bihotz ukigarri zaiku bere euskal maitasunaren khar-bizi hori norainokoa zuen ikhustea. Eta orduko euskaldunen äntsi-kabetasun ta laxokeriaz bihotza suminduta zekharren gaisoak. Gaine-ra, bere liburuetan gai abstraktu xamarrak ta jakintzazkoak erabili zituelako gogoangarriago zaiku oraindik gure idazlari hau. Erudizino luze zabal baten jaun ta jabe zela nabari da. “Eskuararen Hatsapenak” Elizako Guraso, Eskritura Saindu, auktore greko ta latindarren zi-tazinoz josirik dago eta Urkixo jaunak huntaz dioena: “Aun cuando no fuera por otra razón, valía la pena de imprimir *Eskuararen Hatsa-*

penak, a causa de las versiones vascongadas que contiene de numerosos textos de las Sagradas Escrituras, y de Sócrates, Hipócrates, Platón, Aristóteles, Plauto, Polibio, Cicerón, Virgilio, Horacio, Séneca, Estrabón, Ovidio, Silio Itálico, Plutarco, Plinio, Quintiliano Marcial, Suetonio, Galeno, Tertuliano, San Isidoro, Santo Tomás, Gerson, Vives, Alderete, Escalígero, Mariana, etc., etc.". (Obras de Etcheberri, Introducción, p. LXV nota).

Etcheberri ta A. Larramendi aitzinez-aitzin jarri ta elkharren artean bekaldetuz, zer ikhusi handia ba-dutela aithortu behar. Bi-biak garai batekoak dira. Elkhar ezagutu zutela ere ba-dakigu. Beren asmo, xede ta euskal urduritasunean ere elkharren iduritako dira. Euskal urduritasun horrek eraginik, lan gaitz eta eskerga burutu zuten biak euskararen alde: euskara goratzea, alegia, bere balio ta bikaintasunak ezagutzera emaita eta euskaldunak zirikatzea eskiribuz ere beren hizkuntzaz balia zitezentzat. Urkixo jaunaren hitzak dira: "Porque si nos fijamos con atención en lo que son y suponen *Lau-Urduri Gomendiozko Karta edo Guthuna, Eskuararen Hatsapenak, Eskuarazko Hatsapenak Latin Ikhasateko* y el *Diccionario Cuatrilingüe*, tendremos que reconocer que el plan del doctor labortano fué casi tan vasto como el del P. Larramendi, ofreciendo su desarrollo más dificultades que el del esclarecido jesuíta, puesto que mientras éste se sirvió en todas sus obras del castellano, aquél quiso ilustrar a sus compatriotas respecto a su patria e idioma en la misma lengua que empleara 69 años antes Axular para explicarles los preceptos de la moral cristiana" (Obras de Etcheberri, Introducción, p. XLII).

Alde handi hau dago, bada, bien artean: Larramendi'k bere opera guztiak erdaraz moldatu zituela, Etcheberri'k, aldiz, bere lan osoa euskaraz egin zuela, alegia. Eta Larramendi'k argitaratzeko bidea izan zuen bitartean (Gipuzkoa'ko Diputazioak lagundu baitzion), Etcheberri'ri ukhatu egin zioten laguntza hori Laburdi bere probintziko Bilzarrekoek.

Etcheberri-Larramendi'rekiko elkhar jotze edo konparazio hori aitzinat eraman nahi izatezgero, bertze sahets eta alde kontuzkoak ere kausituko genituzke, eta horietan gure ephaia Sara'ko dotor mirikuarren alde izango litzake. Larramendi'k euskara Espainiko lehen hizkuntza zela erakhustera emaitagatik, Estrabon'ek dioen harako hura: Espainian erromatarren garaian anhitz hizkuntza zirela, alegia, gure euskal dialektuakatik errana dagoela asmatu zuen; Estrabonen anhitz hizkuntza hoik gure euskararen dialektuak direla erran zuen; beraz, denak euskara direla aitohortuarren, dialektu bat bedera egizko hizkuntza berri ta bereizi bat dela erabaki zuen, eta hala athea zabaldu zigun euskaldun guztiak, nor bere eskualdeko euskal motaren aaurara, literatur egitera jar zitezen. (Ikhus Corografía de Guipúzcoa,

De los dialectos del vascuence). Eta zuzenbide hori litteratur euskara bakharrerako bidean kaltegarri ta gibelera jotze bilhakatu ziztaikula erran beharrik eztago.

Etxeberri'ren uste eta asmoak puntu huni buruz, oso bertzelako agiri dira. Euskararen dialektuak hunentzat euskara bakhar eta bezaren aldaketa batzuk bertreerik eztira. Kontuan idukitzeko eztiren differentzi heken gainetik, euskara bakharra, xoila, garbia ta guztiona bilhatzera joan nahi du hark. Eta euskara bakhar guztion hori bilhatzeko bidea ere ederki asko asmatu zuen theoriaz ezpada, praktikaz bai behintzat. Izan ere, bere idaztankera edo estilua eratzeko, heldutasunerat eramaiteko, zer bide hautatu zuen Etxeberri'k? Hizkuntza guztietan hartu ohi dena. Lehenago idatzi zuten idazlei begia idukitzea, heken hizkara mota imitatzea, hoitatik dathorren tradizinoari leial egon eta jarraitzea. Etxeberri'k bere aitzineko euskal idazleak ezagutzeko artha izan zuela erran dugu: Materre, Pouvreau, Haramburu, Harizmendi, Ziburuko Etxeberri, eta guztiz ere Axular. Idazle hoik denak euskara mota jakin bat, berdintsu, erabateko bat darabilte, la-phurtar klassikoa, eta Etxeberri ere tradizino huni darraika. Eta erran beharrik eztago: bat bedera bere aldetik ibili beharrean, euskaldun guztiak, hango eta hemengo, litteratur beharkizunetarako hizkara mota uren, zahar, zindo hori erabiltzera jarri balira, aspalditik, errottikan eta sendo ta bethiko eginik eta lorturik genuke orain euskararen batasuna.

Hunetarako, ordea —eta hemen ere Etxeberri'k problemaren muin ta gora behera guztia zeatz atxiki zuen— euskal litteraturak duen aitzindari baten beharraz ongi ohartu ta konturatu zan. Aitzindari bat eta bakharra —dio berak—, hari jarraikiaz, haren ondotik joanaz, hari imitatuz ta haren hizkararen eradura gure mintzoa moldatu ta edukatuz, litteratur euskara batu, guztion hortara ethortzea possibile izan dadin. Erran dugunez, euskal litteraturak behar luken aitzindari hori Axular da, Etxeberri'ren aburuz. A, Etxeberri'ren erakhuspen zuhur ta argi hoik gure euskal litteraturaren baratzean gorde iban balira! Bertzelakoa genuke egun gure hizkuntza errukarriaren egoitza. Baina alperrikako aienez ezpaitugu deus ere irabaziko, emagun solhasa bertze alderat.

Etxeberri'k bere euskal lanak zein urthetan idatzi zituen xehetasun osoz determinatu nahirik, Urkixo'k bere edizinoko tituluhan urthe hau emaiten du: mila zazpirehun hamabigarrena. Ordea, "quandoque bonus dormitat Homerus" erran ohi da ta, hemen gure Urkixo jakintsuak huts bat jasan zuela ezta gaitz frogafzea. Axularri dedikatu kapituluhan, hitz hoik dakartzki Etxeberri'k: "Bitartean Axularrek duelarik hirur hogoi eta hamabi urthe Jainkoak deithu zuela mundu huntarik". Eta latinez (obra osoa hizkuntza bietan, euskara ta latinez mol-

datu baitzuen Etxeberri'k): "Cum tamen Axular abhinc septuaginta duobus annis e vita migravisset..." (Obras de Etcheberri, Introducción, p. LXX). Textu hoitatik athera nahi du Urkixo'k Axular hirur hogeita hamabi urtheekin hil zela; Etxeberri'k, ordea, ezterauku horrelakorik erran, orain hirur hogeita hamabi urthe hila zela baizik. Axular zein urthean hil zan jakina da: mila seirehun berrogeita laugarrenean; gerroztik, bere jaiotz urthea tink ezartzeko oin bat bezala hartzen du Urkixo'k Etxeberri'ren textu hura, eta mila bostehun hirur hogeita hamabigarrena emaiten du Axularren jaiotz urthetzat, ordurarte Vinson'ek emandako urthearen kaltetan. Bainan agi denez, Etxeberri'ren hitzetatik ezin athera diteke gauzarik Axularren jaiotz urthea erabakitzeko. Etxeberri idazten hari zenean hirur hogeita hamabi urthe zirela Axular hil zenetik, hori bai. Axular zein urthetan hil zen bada-kigu, mila seirehun ta berrogeita laugarrenean, beraz data huni hirur hogeita hamabi urthe hoik erantsirik, mila zazpirehun hamaseigarrena dugu. Urthe hunetan, bada, hari zan Etxeberri arestian aiphatu-riko textu hura idazten. Huts hori berehala jakin erazi zioten Urki-xo'ri liburua argitara ta laster; eta berak aithortu zuen Revista Internacional-eko artikulu batean (Las obras de Joannes d'Etcheberri y la crítica a) Una observación de M. Dubarat. RIEV, t. I, p. 37).

Etxeberri'ren euskara hemen orai estudiatzen hasiko bagina, bere baithatik errana doa pitxi ta urre zahar ale asko ondasuntegi hartatik atherado genitula; hau da, hitz, errakera, itzul-inguru ta phraseologi aberastasunak; baino eztugu astirik. Hark darabilen euskal verbuaz, ordea, hitz erdino bat bederen erranen dut. Etxeberri euskal verbuaren jokatzean oso maisu ta idazle garai agiri zaiku. Zein egoki ta dohatsuki dakian, erran nahi izpittoak galdetzen duen araura, flexi-no edo aldi tajuzkoa jartzen! Adibide bakhar baten aiphatzeagatik, *ke* ta *te* suffixuak ugari ta naharoki emplegatzen ditu. Nik dakidala, René Lafon, euskaltzain, eta Bordeleko Unibersitatean euskararen eta euskal literaturaren irakaskintzan hari den jauna izan da bi suffixu hoik ethorkiz duten lehenbiziko erran nahi ta indarra atxikitzaera asmatu duena. Bere opera nagosian "Le système du verbe basque au XVIe siècle", bi volumina, suffixu hoik gure idazle zaharretan duten emplegua estudiatu du eta bere baitharik duten lehen erran nahi tinkoa zeatz erabaki du. Hark dioenez, zalantza, ezbai edo haren hitzaz balia nadin, indeterminazioa adierazteko aldiari (eventualari) eratxeki ohi zerauzkioten *-ke* edo *-te*, edo biak batera, eta hala kutsu berarizko bat emaiten zitzaion denbora hari, kutsu hau, erran nahi izpitto hau erdarara itzultzea erraz eztelarik. Axularrengandik phrase bat bakharra aldatuaren dugu adibidetzat: zinhurriaz (txindurriaz) mintzo da, no-la lur barneko bere ganbaretan gorderik daduzkan aleak, ogi bihiak nohizik behin kanporat, iguzkitazera athera ohi dituen, ustel ez da-

kien amoreakgatik: “eta orduan —dio— denbora onaren seiñalea dateke” (Gero, I kap. 3, 37 orr.). *Dateke* hori, *da* presentea bertzerik ezta, bainan suffixu hoikin, eratzekidura hunekin, kutsu berarizko bat lozzen zaio: ustez da edo izanen da edo izan diteke, dela diote, ta abar. Gure Etxeberri’k, bada, usu ta ardura darabilzki suffixu hoik, gero erakhusgarri bezala irakurtuko diren zathietan ikhusiko dugunez. (Adibide bat bezala Obras de Etcheberri, 43 orr. ikhus diteke). Geroago, ordea, *-ke* ta *-te* suffixuak potentziala ta eventuala adierazteko beharreko izaitera ethorri ziran, eta egun erran nahi hori atxiki dute: diteke, nintzake, baliteke, balute, luteke...

Eta hunekin bukatzea noa. Idazle hunezaz eman dugun berri laburra, naiz ta azaletikoa izan, asko dela uste dut aspaldiko euskaldun hunen goibe ta gorentasuna ezagutzera emaiteko, eta nere xedea etzan bertzerik hizketa hau tajutu nuanean. Lan eskerga eta gaitza gizon hunek euskara jasotzeagatik eta argi zabalerat atheratzeagatik bizkarrreratu zuena, baino euskaldunek etzituzten haren izerdiak ezertan eduki ez kontuan artu. Ahalkegarri aspaldiko euskaldun haien laxokeria; maitasun-ez horren ondore beltzak egun ikhusten eta jasaiten ditugu guk. Etxeberri’rekin euskaldunek ditugun zorrak garbitzeko, Urkixo jaunak egin zuena aski eztela erranen nuke. Gure literaturan horren idazle bikain, goitar ta ezin utzia dugun hau ezagutzen, bere hizkara gozo-ertzia idoskitzen eta guganatzen ere ahal eginak egin behar genituke. Eta Labaien jaunak idatzi duenez, on lizate bere euskal lanen edizino berri bat egin baledi, Urkixo’reña ezpaita gehiago salgai. Edo lan osoak argitaratzea gehiegi balitz ere, zathi hoberenak, behintzat, bai Etxeberri’ren ta bai aspaldiko bertze euskal idazle ospe-tsuengandik, Antologia bat osatuz, hizkuntza ta literatura guztiak dituzten bezalaxe.

Eta Labaien jaunak Etxeberri’z idatzi zuen artikulua aipatu dudan ezker, artikuluko hori non duzuen jarriko dut: “Eusko Jakintza” aldizkarian, mila bederatzirehun berrogeita bederatzigarren urthean, larogeita hemeretzigarren orrialdetik ehun da laugarrenera arte. Euskaraz dago. Baita Ibinagabeitia’tar Andima’k ere artikuluko labur baino sarkor bat agertu du “Euzko Gogoa”n bere luma zorrotz ta bizkorraz, mila bederatzirehun ta berrogeita bederatzigarrenean, bederatzihamargarren zenbakia, zazpi-zortzigarren orrialdeetan.

Amaitzeko, huna hemen Lafitte jaunak Etxeberri’ri buruz dakharren aburua, iritzi-ephaia. “Eskuaren Hatsapenak” liburuaz mintzo da: “...constituent une imposante apologie de notre vieille langue: on y admire une sérieuse érudition latine, une connaissance précise des anciens auteurs labourdins, un sens très délié de la syntaxe populaire. Grand admirateur d’Axular, ce disciple n’est guère au-dessous de son maître. Il est aussi savoureux, aussi abondant, aussi harmonieux.

Axular est plus profond, car il remue des vérités éternelles; il est plus entraînant, car il est avant tout orateur; mais Etcheberri est plus minutieux, plus élégant: c'est un écrivain, un styliste". (P. Lafitte, *Le Basque et la littérature d'expression basque en Labourd, Basse-Navarre et Soule*, p. 45).

Bukatu dut.

Arantzazu'n, 1952-XII-13.

(Eredu-erakusgarri bezala irakur ditezken pusketa batzu: 43, 55, 57, 59..., 82, 96, 118, 287-8, 318-319).

